

УДК 821.161.2.09 «1941/1943» (082)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.4.464>

*Oksana Salata**

THE GERMAN OCCUPATION REGIME OF 1941-1943 IN THE MEMORIES OF THE UKRAINIAN CREATIVE LITERARY INTELLIGENTSIA

Abstract: The purpose of the article is to reveal an objective picture of the events of World War II through the memories of the Ukrainian creative literate intelligentsia, who remained in the territory of Ukraine occupied by the German army in 1941-1943.

The scientific novelty of the study lies in an attempt to shed light on the vision of the Ukrainian literate intelligentsia through their memories, diaries and memoir literature of the extremely difficult situation that developed in the territory of Ukraine occupied by the German army in 1941-1943, namely in education and everyday life of residents of cities and towns of Ukraine.

The methodological basis of the study is based on the application of general scientific methods of systematization and classification, the principles of historical source research, objectivity, retrospective, comparative and critical analysis (the method of researching the content of truthfulness, reliability and bias). It was important to take into account the context of writing memories and memoirs, the author's personality, his motives and objectivity.

The analysis of memories, memoirs of the Ukrainian creative intelligentsia: writers, literary critics and poets who, against their will, found themselves in the territories of Ukraine occupied by the German army in 1941-1943 showed what the residents of cities under German occupation experienced, what difficulties they had to overcome in order to survive and establish a relatively peaceful life, and most importantly – to support the faith of the residents of villages and cities in the preservation of national values, traditions and the state idea.

It is revealed that the memoirs and diaries of contemporaries about those difficult years of war for the Ukrainian population allow us to understand more deeply the problem of survival under the Nazi regime and to reveal a more complete picture of the events of World War II. The analysis of various types of personal materials made it possible to actualize the individual and collective experience of different people, the influence of their stereotypical and extraordinary actions on survival strategies and self-presentation. It is shown that the use of memoirs, diaries and memoirs in the study of the events of World War II requires critical analysis but is extremely necessary for the formation of a comprehensive and more complete understanding of the policy of the Third Reich in the occupied territory of Ukraine. It is shown that eyewitness accounts became important in highlighting problems and ways to overcome them in the educational policy of the occupation authorities, in issues of health care, the fight against hunger, which most Ukrainian cities experienced, and the activities of 'Prosvita', which, in fact, became the only center that gave hope to city residents for the opportunity to establish acceptable living conditions.

Keywords: World War II, German occupation regime, literary intelligentsia, memories, memoirs

* *Salata Oksana* – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2498-1483>;
e-mail: o.salata@kubg.edu.ua

Оксана Салата*

НІМЕЦЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ 1941-1943 РР. У СПОГАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ПИСЬМЕННОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Анотація: Метою статті є розкриття об'єктивної картини подій Другої світової війни через спогади української творчої письменної інтелігенції, що залишились на окупованій німецькою армією території України у 1941-1943 рр.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі висвітлити бачення українською письменною інтелігенцією через їхні спогади, щоденники та мемуарну літературу вкрай складну ситуацію, що склалася на окупованій німецькою армією території України у 1941-1943 рр., а саме в освіті та повсякденному житті мешканців міст і містечок України.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на застосуванні загальнонаукових методів систематизації та класифікації, принципах історичного джерелознавства, об'єктивності, ретроспективного, порівняльного та критичного аналізу (метод дослідження змістовної правдивості, достовірності та упередженості). Важливим стало врахування контексту написання спогадів і мемуарів, особистості автора, його мотивів та об'єктивності.

Аналіз спогадів, мемуарів української творчої інтелігенції: письменників, літературознавців і поетів, що поза власної волі опинились на окупованих німецькою армією територіях України у 1941-1943 рр., показав, що переживали мешканці міст під німецькою окупацією, які труднощі довелось долати щоб вижити та налагодити, відносно, мирне життя, а головне – підтримати віру мешканців сіл і міст у збереження національних цінностей, традицій і державницьку ідею.

Виявлено, що спогади та щоденники сучасників про ті тяжкі для українського населення роки війни дозволяють глибше зрозуміти проблему виживання в умовах нацистського режиму та розкрити більш повну картину подій Другої світової війни. Аналіз різних видів особових матеріалів дав можливість актуалізувати індивідуальний і колективний досвід різних людей, вплив їхніх стереотипних і неординарних вчинків на стратегії виживання та самопрезентації. Показано, що використання спогадів, щоденників і мемуарів у дослідженні подій Другої світової війни вимагає критичного аналізу але є, вкрай, необхідним для формування всебічного та більш повного розуміння політики Третього Рейху на окупованій території України. Показано, що свідчення очевидців стали важливими у висвітленні проблем і способів їх подолання в освітній політиці окупаційної влади, у питаннях охорони здоров'я, боротьби з голодом, який переживали більшість українських міст і діяльність «Просвіти», яка, фактично, стала єдиним осередком, що давав надію мешканцям міст на можливість налагодити прийнятні умови життя.

Ключові слова: Друга світова війна, німецький окупаційний режим, письменницька інтелігенція, спогади, мемуари

* Салата Оксана Олексіївна – доктор історичних наук, професорка, завідувач кафедри історії України, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2498-1483>; e-mail: o.salata@kubg.edu.ua

Вступ. Минуло більше 80 років після закінчення Другої світової війни, але спогади очевидців змушують нас досліджувати нові та значимі аспекти цієї великої трагедії. Важливу роль у відтворенні загальної картини подій Другої світової війни, зокрема окупаційного режиму, відіграють спогади та мемуари українських письменників, які стали їх очевидцями.

Спогади письменників є важливими ще й у тому, що це люди, для яких розповідь історій є сенсом життя. Часто вони помічають те, чого можуть не помітити інші люди, розкривають сенс подій,кладаючи в них власні переживання та бачення світу.

У вивченні будь якої історичної події особові матеріали мають надзвичайно важливе значення. Наразі події Другої світової війни і сьогодні потребують детального розгляду та вивчення мемуарної літератури, щоденників учасників цих подій, очевидців. Особові матеріали уможливають актуалізацію індивідуального та колективного досвіду людей різного віку, досвіду та професій, незважаючи на те, що на бачення подій впливають їхні стереотипні вчинки, стратегії виживання і самопрезентації.

Отже, *мета дослідження* – розкрити більш об'єктивну картину німецького окупаційного режиму через спогади письменників і поетів, що залишились на захопленій території України у 1941-1943 рр.

Огляд літератури. Бачення письменним товариством подій, що відбувались на окупованій території України у 1941-1943 рр., вивчало не так багато істориків. Наразі, цієї теми торкались окремі дослідники у контексті вивчення інших наукових проблем. Серед них І. Стадник, О. Яшан, А. Скоробагатов та О. Іваницький.

І. Стадник та О. Яшан у своїх дослідженнях використали матеріали усної історії, зокрема спогади свідків нацистського окупаційного режиму 1941-1944 рр., серед них наведено приклади таких свідчень, які розкривають процес залучення молоді до нової системи освіти, яку намагався запровадити окупаційний режим в Україні¹.

Відомий дослідник А. Скоробагатов у своїх працях, присвячених окупаційному режиму у Харкові, через спогади очевидців і мемуарну літературу показав загальну картину життя місцевого населення під німецькою окупацією, соціально-правовий статус мешканців міста та матеріальні умови існування, узагальнив способи виживання людей у страшне воєнне лихоліття².

Серед інших, важливим є дослідження І. Грідіної, яка через спогади сучасників та очевидців розкриває наслідки впливу нацистської пропаганди на населення окупованої України; показує умови, в яких опинились українці; який чинився тиск з боку німецької окупаційної адміністрації на моральний стан і духовні цінності населення³.

Велику увагу спогадам, як важливому джерелу для розуміння повсякденного життя людей під час війни, приділив О. Іваницький. У своїй праці він показав особисті переживання очевидців, труднощі й адаптацію до окупаційного режиму, що має велике значення у відтворенні загальної картини історичних подій цього періоду⁴.

¹ Стадник І., Яшан О. Використання спогадів свідків нацистського окупаційного режиму 1941-1944 рр. в процесі виклад. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2013. Вип. 2. Ч. 2. С. 251-254.

² Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.

³ Грідіна І.М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність). *Український історичний журнал*. 2009. № 3 (486). С. 123-132.

⁴ Іваницький О. Німецька окупація. 1941-1943. Спомини про події під час окупації в місті та на селі. Спогади. Життя як воно є: альманах. Харків: Курсор, 2006. С. 101-125.

Окремі питання окупаційної політики завойовників відображали у своїх працях Ш. Рамазанов і Ф. Левітас⁵, Р. Михальчук⁶, В. Гінда⁷ й О. Лисенко⁸. У своїх працях вони аналізують архівні документи та матеріали, що висвітлювали проблеми німецького окупаційного режиму. Усі ці дослідження підтверджують цінність мемуарів і спогадів сучасників та очевидців цього періоду, які розкривають трагічну картину війни.

Незважаючи на те, що окремі автори у своїх дослідженнях використовували спогади та мемуари, мало хто з них акцентував увагу саме на спогадах письменників, що змушені були залишитись на зайнятих німецькою армією територіях.

Виклад основного матеріалу. Більшість українських письменників, розповідаючи про окупаційний режим і військову адміністрацію через свої твори, висвітлюють картину повсякденного життя мешканців міст України у цей період. Серед важливих, на їхню думку, проблеми освітньої політики окупаційної влади, питання охорони здоров'я, голод, який переживали більшість українських міст і діяльність «Просвіти», яка, фактично, стала єдиним осередком, що давав надію мешканцям міст на можливість налагодити прийнятні умови життя.

З огляду на це, великий інтерес становлять спогади Л. Дражевської, О. Соловей та І. Відмича. В їхніх спогадах розкривається життя Харкова у роки німецької окупації 1941–1943 рр. Особливої уваги ці спогади заслуговують ще й тому, що їхні автори самі пережили роки окупації у цьому місті. В основу спогадів Л. Дражевської покладено спогади І. Відмича, які були написані значно раніше⁹. Щодо спогадів О. Соловей, то вони були більш особистими, розкривають досвід самої авторки та її найближчих знайомих. Спогади обох письменниць є надзвичайно важливими хоча й не претендують на беззаперечну об'єктивну істину. Вони допомагають історикам розкрити повну картину окупаційного режиму та його наслідків.

Ті спогади про окупований Харків 1941–1943 рр., що належать І. Відмичу, розкривають умови, в яких почалась окупація міста, встановлення нацистського режиму, налагодження діяльності військової адміністрації та роботу Міської управи. У його спогадах, також, показано діяльність церкви, Просвіти, науково-дослідних установ, преси, політичних організацій і системи охорони здоров'я.

Його свідчення підтверджуються дослідженнями О. Потильчака й О. Гончаренко. Розглядаючи у своїх працях діяльність місцевих органів влади рейхскомісаріату «Україна» підпорядкованих німецькій цивільній адміністрації вчені розкрили основні напрямки діяльності обласних, міських і сільських адміністрацій у соціально-економічній, культурно-

⁵ Рамазанов Ш.Ш., Левітас Ф.Л. Директива № 21 – план «Барбаросса»: спроба історичного осмислення. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2020. № 50. С. 186–206. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210143>

⁶ Михальчук Р. Міжетнічні стосунки між єврейськими та неєврейськими жителями Волині до та під час Голокосту: дитячий аспект. *Емінак*. 2025. № 2 (50). С. 283–297. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2025.2\(50\).800](https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).800)

⁷ Гінда В. Освітня політика нацистів у райхскомісаріаті «Україна». *Сторінки воєнної історії України*. 2012. Вип. 15. С. 61–75.

⁸ Гінда В., Лисенко О. Шлюбна практика та сімейне право в окупованій нацистами Україні 1941–1944 років. *Емінак*. 2024. № 3(47). С. 394–410. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.3\(47\).746](https://doi.org/10.33782/eminak2024.3(47).746)

⁹ Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941–1943. Спогади. Доповіді повідомлення / Occasional papers. Українська вільна академія наук у США. The Ukrainian academy of arts and sciences in the U.S.A. Нью-Йорк – New York. Ч. 2. Нью-Йорк. 1985.

освітній, муніципально-побутовій сферах. Це дало можливість побачити справжню картину умов, в яких місцеві органи влади працювали над задоволенням потреб місцевого соціуму в екстремальних умовах війни¹⁰.

Розкриваючи буденність окупованого міста, О.Соловей приділила багато уваги діяльності Просвіти. Вона показала, що в умовах жорсткого порядку, коли німецькі солдати могли без явних причин розстріляти будь-кого, було отримано дозвіл на організацію Просвіти у Харкові. Своїми спогадами вона підтверджує, що Просвіта стала важливим осередком для мешканців міста, оскільки допомагала вирішувати не лише питання освіти, а й охорони здоров'я та цілу низку матеріальних питань. Навколо Просвіти завжди гуртувались люди. Тут мешканці міста почували себе частиною української спільноти, тут вони могли дискутувати та ділитись своїми думками. Завдяки активній діяльності Просвіти у гуманітарній справі та за її сприяння було відкрито низку дитячих садочків, навчальних курсів та окремих закладів середньої освіти для навчання дітей молоді потрібним професіям¹¹.

Ці свідчення підтверджуються дослідженнями Даниїла Топчія. Він зазначає, що освіта Харкова під час нацистської окупації переживала складні часи. Міська управа намагалась зробити все для того, щоб діти мешканців міста отримали доступ хоча б до початкової освіти, але цьому постійно перешкоджала окупаційна адміністрація. У німецького керівництва було власне бачення щодо долі українських дітей і молоді. Воно прагнуло використовувати лише необхідних для них спеціалістів. Наразі, у Харкові комендатура заборонила майже всі освітні ініціативи. Затверджені програми для початкової школи та курси від Просвіти не виправдали їхніх очікувань щодо формування національної свідомості у молоді, особливо дітей¹².

Принципи функціонування українських освітніх товариств, які стали альтернативними культурно-просвітницькими об'єднаннями на окупованих німецькою армією територіях, представила А.Ю. Тронь-Радомська. Вона підтвердила, що ці товариства сприяли національному та фізичному вихованню української молоді, організації дошкільних закладів, вирішенню соціальних питань¹³.

Якщо аналізувати статті у періодичних виданнях доби німецької окупації, то ми бачимо те, що переважна більшість авторів у різних регіонах окупованої України освітню політику окупаційної влади на захоплених територіях висвітлюють у позитивному ключі¹⁴. Але завдяки свідченням очевидців ми бачимо реальну картину шкільної освіти та політику Німецької влади¹⁵.

¹⁰ Гончаренко О., Потильчак О. Питання діяльності місцевих органів влади рейхкомісаріату «Україна» (1941-1944) у сучасній українській історіографії. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. № 21. С. 149-161. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.21.246911>; Гончаренко О.М. Обласні управи в західних регіонах тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна»: досвід функціонування (літо 1941 – весна 1942 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2022. № 54. С. 220-232. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264590>

¹¹ Дражевська Л., Соловей О. Харків у роки німецької окупації 1941-1943...

¹² Topchiy D. The national revival of Ukrainian education in Kharkiv during the nazi occupation. *Transactions of Telavi State University*. 2024. № 1 (36). P. 65-74. DOI: <https://doi.org/10.52340/tuw.2023.01.36.09>

¹³ Тронь-Радомська А.Ю. Діяльність українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940-1944 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 223-238. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210145>

¹⁴ Освіта і культура. *Волинь*. 1941. 1 вересня. С. 4; Сільська школа. *Нове українське слово*. 1941. 18 грудня, № 4. С. 4.

¹⁵ Гінда В. Освітня політика нацистів у райхскомісаріаті «Україна»... С. 61-75.

Повертаючись до Харкова, варто зазначити, що важке становище мешканців цього міста у 1941 р. висвітлює у своїх спогадах відомий мовознавець Юрій Шевельов. Він згадує, що військова окупаційна адміністрація не переймалась не лише освітою місцевих дітей і молоді, вона не турбувалася також і про забезпечення мешканців міста теплом та електроенергією. Але найгіршим ворогом від холоду був голод. Повною мірою голод почав проявлятися вже у листопаді 1941 р. Шевельов зазначає, що від голодної смерті в ці критичні місяці саме Просвіта його врятувала від голодної смерті. У його спогадах тема голоду переплітається з темою людських контактів і можливістю знайти своє коло однодумців¹⁶.

Щодо освіти молоді, автор розповідає про створення у Харкові Просвіти, діяльність якої носила суто громадський характер. На думку, Юрія Шевельова, налагодження освітнього процесу, навіть в окупованому місті, було надзвичайно важливою справою, оскільки значна кількість дітей і молодих людей лишалися без освіти¹⁷.

Не менш важливими у висвітленні повсякденного життя стали спогади українського письменника Аркадія Любченка, зібрані у творі «Щоденник». «Щоденник», як і всі твори А. Любченка, написаний стисло, але яскравою мовою, гостро, без зайвих відступів, без намагання приховати та прикрасити якісь факти чи події. Такі способи писання були чужі А. Любченкові: він на чорне говорить чорне, а на біле – біле і ніколи не навпаки¹⁸.

Серед іншого, на сторінках «Щоденника» читаємо про те, що майже половина Харкова була спалена більшовиками: «Я все це бачив. Скільки пережито за останній місяць! А скільки ще попереду: і голод, і холод, і злидні, і кров...». У цій праці автор показує, що у місті склалась дуже важка ситуація: мешканці – на межі виживання: «Сьогодні вперше з'явилася вода. Радість у хаті надзвичайна. А вранці я ще ходив за півтора кілометри до криниці, де стояла чимала черга і приніс два відра мутної води. Поява води, безперечно, піднесе настрій у населення»¹⁹.

Наразі, у своєму «Щоденнику» він розповідає про подорож до Києва та, не менш складну ситуацію, що склалась у місті. Розповідає про те, що у місті життя трохи налагоджено, зокрема є їжа, базари функціонують, але зруйновано значну частину Хрещатика, частину Прорізної й окремі райони на Печерську.

А. Любченко також показує процес становлення нових періодичних видань, які дозволяла випускати окупаційна адміністрація, тримаючи їхню змістовну частину під своїм контролем, але за умови, що це будуть українські газети та журнали. Відповідно в Україні почали видавати «Нове українське слово» (Київ), «Нова Україна» (Харків), «Тернопільське слово» (Тернопіль), «Вінницькі вісті» (Вінниця), «Станіславське слово» (Станіслав) та інші²⁰. Варто зазначити, що всі газети та часописи, які видавалися з дозволу окупаційної влади, знаходились під її пильною цензурою. Про це свідчать праці українських вчених, які

¹⁶ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні. (Юрій Шерех); передм. С. Вакуленко; прим. С. Вакуленко, К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упоряд. С. Вакуленко, О. Савчук; художн. оформ. О. Чекаль. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. С. 28.

¹⁷ Ibid. С. 29.

¹⁸ Любченко А. Щоденник. Том. 1. Спогади. Торонто: Видавництво «Нові дні», 1951. С. 8–9.

¹⁹ Ibid. С. 11.

²⁰ Ibid. С. 12–13.

вивчали використання окупаційних періодичних видань як засобів пропаганди та впливу на населення окупованих німецькою армією територій²¹.

Незважаючи на те, що населення переживало важкі часи німецької окупації, автор свідчить про активне культурне життя. Він зазначає, що тепер, як йому здавалось, у нього є більше часу на творчість ніж, коли були більшовики. На його думку, радянська система не давала йому змогу відчувати свободу.

Серед інших діячів, що опинилися на окупованій німецькою армією території, відома українська поетеса, публіцистка та літературний критик Олена Теліга. У Києві вона одразу включилась у важке життя міста і, незважаючи на складні умови та переслідування, намагалась декларувати ідеї українського націоналізму Організації українських націоналістів. Найактивніша частина інтелігенції, що залишилась у Києві, обрала її головою «Спілки письменників». Приймавши на себе цю посаду, Олена Теліга одразу ж налагодила роботу видавництва літературного журналу «Літаври», який став рупором ідей українського націоналізму²².

В останньому листі Олени Теліги від 15 січня 1942 р. вона намагається передати справжній настрій, який панував у Києві у цей період. Вона говорила про те, яке натхнення працювати було тоді, коли вона починала свою діяльність і наскільки «все вивернулось на другий бік» вже через три місяці: «Багато з тих, що просто ігнорували нас у ті, не дуже віддалені часи, не вітаються при зустрічі, або говорять, що вони, таки з нами, інші, які були менш настирливими приятелями – оточують власне тепер нас особливою пошаною і підтримкою, як би тепер все змінилось знов»²³.

Щодо настроїв і роботи співробітників журналу «Літаври», то О. Теліга зазначає, що «вони у процесі творчості та пропонують гарні вірші з присвятами і без присвят, але віршами наскрізь «нашими». У той же час, багато письменників і поетів не хочуть друкуватись у «Новому Слові», бо ж ним опікується окупаційна влада. Наразі і багато тих, хто приносить свої твори. А тому, незважаючи на всі прикrostі життя, як-то голод і холод, у всіх чудесний настрій і ми всі прагнемо до творчості»²⁴.

Ці настрої та діяльність співробітників журналу «Літаври» підтверджують дослідження В. Василенка, де він зазначає, що навіть недовгочасний вихід журналу мав важливе значення для активізації українського літературного процесу в період війни й окупації та відображав основні тенденції літературної політики кінця 1941 р. Це

²¹ Глушенко Н.М. Висвітлення нацистської політики щодо селянства рейхскомісаріату «Україна» у періодичних виданнях періоду окупації (1941-1944 рр.). *Культурологічний альманах*. 2024. № 3. С. 73-81. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.9>; Стельникович С., Максимов О. Нацистська політика масового переміщення трудових ресурсів на південь Райхскомісаріату «Україна» у 1942 р. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2022. Вип. 10. С. 92-104. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112032>; Данильчук В., Міщук М. Юридичні періодичні видання для дітей на території генерального округу «Волинь-Поділля» під час нацистської окупації. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2023. № 28. С. 159-169. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.28.287546>; Михайлюк М. Стратегії виживання євреїв у балтійських гетто: соціально-економічний фактор (1941-1944). *Емінак*. 2023. № 4 (44). С. 148-170.

²² Олена Теліга у 20-ті роковини смерті 1942-1962. Нью Йорк: Видано заходами 1. Відділу Українського Золотого Хреста ім. Олени Теліги в Нью Йорку, 1962. С. 27.

²³ Ibid. С. 28-29.

²⁴ Ibid. С. 30-32.

літературно-мистецьке видання було одним з тих, навколо яких концентрувалися культуротворчі сили Києва того періоду²⁵.

Окупаційну дійсність висвітлює й український письменник, літературознавець Григорій Костюк. У другому томі своїх спогадів Григорій Костюк розповідає про початок німецької окупації Наддніпрянщини (вересень 1941 р.). Він описує свій переїзд у 1941 р. з Донбасу до Києва, з Києва до Львова. Будучи на момент початку німецької окупації у Слов'янську на Донбасі він згадує як нова влада намагалась встановити необхідний порядок. Він зазначає, що у перші ж дні було здійснено інвентаризацію наявних матеріальних ресурсів; створено Міську управу, за допомогою якої прагнули управляти містом. Оцінюючи оголошення, які видавала окупаційна влада та Міська управа, Григорій Костюк робить висновок про те, що німецьку владу не цікавила освіта українських дітей і молоді, охорона здоров'я. Німецькою окупаційною адміністрацією було створено відділи, що мали опікуватись культурою, релігійними справами та засобами масової інформації. Така увага до цих відділів пояснювалась тим, що саме через їх діяльність можна було здійснювати нацистську пропаганду та впливати на морально-психологічний стан населення²⁶.

20 лютого 1942 р. Григорій Костюк прибув до Києва і, дізнавшись, що головою Міської управи Києва став Леонтій Форостівський, а редактором української газети, яка вже називається «Нове українське слово», – професор Штепа, то дуже зрадів, бо мав надію отримати хоч якусь роботу. Він згадував, що отримав посаду, яка передбачала роботу з мистецькими колективами Києва, але на той час оперним театром, оперетою та вар'єте вже опікувалась німецька адміністрація. Це пояснювалось тим, що театри також використовувались окупаційною адміністрацією як осередки, де можна було здійснювати пропаганду серед населення²⁷.

У перші місяці окупаційного режиму значна частина української громадськості вірила у підтримку німецькою владою українського відродження. Частина української інтелігенції брала активну участь у культурно-просвітницькій роботі, зокрема й через Просвіту. Залишившись на окупованій території, багато хто з них прагнув допомогти налагодити культурне життя й освітню діяльність місцевих закладів освіти. Одні йшли працювати на посади редакторів часописів і журналів, інші займались театральною діяльністю, хтось ставав на службу у місцевій управі.

Висновки. Аналіз спогадів, мемуарів письменників і літературознавців, що поза власної волі опинились на окупованих німецькою армією територіях України у 1941-1943 рр., показав що переживали мешканці міст під німецькою окупацією, які труднощі довелося долати щоб вижити та налагодити повсякдення, а головне, підтримати віру більшості населення у збереження національних цінностей, традицій і державницької ідеї. Спогади та щоденники сучасників про ті тяжкі для українського населення роки війни дозволяють глибше зрозуміти проблему виживання в умовах нацистського режиму та

²⁵ Василенко В. Зустріч двох Україн: Літературний Київ кінця 1941 року (історико-культурний контекст). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2024. № 2 (36). С. 16-24. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.03>

²⁶ Kostiuk H. Meetings and Farewells Memoirs. Vol. II. Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press Edmonton, 1998. P. 4-5.

²⁷ Ibid. С. 7-9.

розкрити більш повну картину подій Другої світової війни. Аналіз різних видів особових матеріалів дав можливість актуалізувати індивідуальний і колективний досвід різних людей, їхні стереотипні та неординарні вчинки, стратегії виживання та самопрезентації. Показано, що використання спогадів, щоденників і мемуарів у дослідженні подій Другої світової війни вимагає критичного аналізу, але є вкрай необхідним для формування всебічного розуміння політики Третього Рейху на території окупованої України.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор підтверджує відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, зокрема фінансового, інституційного або особистого характеру, що міг би вплинути на підготовку, рецензування та публікацію цієї статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

- Дражевська Любов, Соловей Оксана.** Харків у роки німецької окупації 1941-1943. Спогади. Доповіді і повідомлення / Occasional papers. Українська вільна академія наук у США. The Ukrainian academy of arts and sciences in the U.S.A. Нью-Йорк – New York. Ч. 2. Нью-Йорк. 1985.
- Іваницький О.** Німецька окупація. 1941-1943. Спомини про події під час окупації в місті та на селі. *Спогади. Життя як воно є: альманах*. Харків: Курсор, 2006. С. 101-125.
- Любченко Аркадій.** Щоденник. Том 1. Спогади. Торонто: Видавництво «Нові дні», 1951.
- Освіта і культура. *Волинь*. 1941. 1 вересня. С. 4.
- Сільська школа. *Нове українське слово*. 1941. 18 грудня, № 4. С. 4.
- Харківський університет (1941-1945) у спогадах його викладачів та вихованців / укл. **О.І. Вовк, В.Ю. Іващенко, О.І. Красько, С.М. Куделко, Є.С. Рачков, С.І. Посохов, Л.Ю. Посохова, О.М. Янкул**; вступ. стаття **С.І. Посохов**; наук. ред.: **В.Ю. Іващенко, С.І. Посохов**. Харків: Майдан, 2023. 514 с.
- Шевельов Юрій.** Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні. (Юрій Шерех); передм. **С. Вакуленко**; прим. **С. Вакуленко, К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський**; упоряд. **С. Вакуленко, О. Савчук**; художн. оформ. **О. Чекаль**. Харків: Видавець Олександр Савчук. 2017. 728 с.

Література

- Василенко В.** Зустріч двох Україн: Літературний Київ кінця 1941 року (історико-культурний контекст). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2024. № 2 (36). С. 116-24. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.03>
- Гінда В.** Освітня політика нацистів у райхскомісаріаті «Україна». *Сторінки воєнної історії України*. 2012. Вип. 15. С. 61-75.
- Гінда В., Лисенко О.** Шлюбна практика та сімейне право в окупованій нацистами Україні 1941-1944 років. *Емінак*. 2024 № 3 (47). С. 394-410. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.3\(47\).746](https://doi.org/10.33782/eminak2024.3(47).746)
- Глушенюк Н.М.** Висвітлення нацистської політики щодо селянства рейхскомісаріату «Україна» у періодичних виданнях періоду окупації (1941-1944 рр.). *Культурологічний альманах*. 2024. № 3. С. 73-81. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.9>
- Гончаренко О., Потильчак О.** Питання діяльності місцевих органів влади рейхскомісаріату «Україна» (1941-1944) у сучасній українській історіографії. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. № 21. С. 149-161. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.21.246911>
- Гончаренко О.М.** Обласні управи в західних регіонах тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна»: досвід функціонування (літо 1941 – весна 1942 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2022. № 54. С. 220-232. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.54.2022.264590>
- Гридіна І.М.** Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність). *Український історичний журнал*. 2009. № 3 (486). С. 123-132.

- Данильчук В., Міщук М. Юридичні періодичні видання для дітей на території генерального округу «Волинь-Поділля» під час нацистської окупації. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2023. № 28. С. 159-169. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.28.287546>
- Михайлюк М. Стратегії виживання євреїв у балтійських гетто: соціально-економічний фактор (1941-1944). *Емінак*. 2023. № 4 (44). С. 148-170. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).680](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).680)
- Михальчук Р. Міжетнічні стосунки між єврейськими та неєврейськими жителями Волині до та під час Голокосту: дитячий аспект. *Емінак*. 2025. № 2 (50). С. 283-297. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2025.2\(50\).800](https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).800)
- Олена Теліга у 20-ті роковини смерті 1942-1962. Видано заходами 1. Відділу Українського Золотого Хреста ім. Олени Теліги в Нью-Йорку. Нью-Йорк, 1962. 33 с.
- Рамазанов Ш.Ш., Левітас Ф.Л. Директива № 21 - план «Барбаросса»: спроба історичного осмислення. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2020. № 50. С. 186-206. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210143>
- Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків: Прапор, 2004. 368 с.
- Стадник І., Яшан О. Використання спогадів свідків нацистського окупаційного режиму 1941-1944 рр. в процесі виклад. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2013. Вип. 2. Ч. 2. С. 251-254.
- Стельникович С., Максимов О. Нацистська політика масового переміщення трудових ресурсів на південь Райхскомісаріату «Україна» у 1942 р. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2022. Вип. 10. С. 92-104. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.112032>
- Тронь-Радомська А.Ю. Діяльність українських освітніх товариств у Генеральній губернії (1940-1944 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 223-238. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.50.2020.210145>
- Kostiuk Hryhory. Meetings and Farewells Memoirs. Vol. II. Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press Edmonton, 1998. 616 p.
- Topchii D. The national revival of Ukrainian education in Kharkiv during the nazi occupation. *Transactions of Telavi State University*. 2024. № 1 (36). P. 65-74. DOI: <https://doi.org/10.52340/tuw.2023.01.36.09>

Перше надходження – 20.07.2026
Прийнято до друку – 27.08.2026
Оприлюднено на сайті – 31.08.2026